

Dr hab. Dejan Ajdačić, prof. UG
Instytut Studiów Klasycznych i Sławistyki
Wydział Filologiczny
Uniwersytet Gdański

Recenzja
Rozprawy doktorskiej

WYZNAWCY PRAWOSŁAWIA NA ŁAMACH PERIODYKÓW
POLSKIEGO AUTOKEFALICZNEGO KOŚCIOŁA
PRAWOSŁAWNEGO PO 1989 ROKU:
sposoby konstruowania i funkcje wizerunków tekstowych

Rozprawa doktorska *Wyznawcy prawosławia na łamach periodyków polskiego autokefalicznego Kościoła prawosławnego po 1989 roku: sposoby konstruowania i funkcje wizerunków tekstowych* pana mgr. Jana Morawickiego została przygotowana w Katedrze Filologii Słowiańskiej na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem prof. dr. hab. Georgiego Minczewa oraz promotora pomocniczego dr. hab. Ivana Petrova, prof. UŁ, również z Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Łódzkiego.

Tytuł rozprawy brzmi: *Последователи православия на страницах периодических изданий польской автокефальной православной церкви после 1989 года: способы конструирования и функции текстовых образов*. Tekst obejmuje 236 stron maszynopisu i jest napisany w języku rosyjskim, na końcu pracy umieszczono obszerne streszczenie w języku polskim oraz w języku angielskim.

Praca składa się ze Wstępu (s. 6–10), trzech rozdziałów: *Описание источников* (s. 11–60), *Понятие «топос» и другие исследовательские подходы в рамках изучения текстов* (s. 61–85), *Топосы в текстах периодических изданий ПАПЦ* (s. 86–203), *Zakończenia* (s. 204–212), *Bibliografii* (s. 213–220), *Streszczenia w języku rosyjskim* (s. 221–226), *Streszczenia w języku polskim* (s. 226–231) oraz *Summary in English* (s. 232–236). Taki układ sprawia, że praca jest przejrzysta i czytelna.

Praca jest poświęcona konstruowaniu wizerunków osób prawosławnych na łamach periodyków Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego od 1989 do 2015 i analizie funkcji tych wizerunków tekstowych. Wybór roku 1989 jest zrozumiały i uzasadniony, gdyż w roku 1989 w Europie nastąpiły poważne zmiany polityczne.

W pierwszym rozdziale autor zebrał i przedstawił informacje na temat opisu formalnego periodyków, badania szaty graficznej oraz kompozycji treści wydań periodycznych, ponieważ opisy czasopism proponowane przez różnych autorów zawierają różne kombinacje elementów tego opisu. W celu doboru elementów opisu periodyków, autor pracy doktorskiej wybiera te składniki, które jego zdaniem najlepiej odpowiadają celom jego badań nad czasopismami Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Mgr Jan Morawicki zatrzymuje się na poglądach bułgarskiej badaczki Totki Monovej na „hierarchię (usystematyzowanie) tekstów zamieszczanych w numerze periodyku”. Monova w swojej książce *Думите, които разделят: политически дискурс в печата* (2000) przejmuje i rozwija ideę Gerharda Maletzke o podziale ze względu na rozproszenie intencji nadawcy na różne typy odbiorców. Jan Morawicki podziela opinię Totki Monovej, że hierarchia wartości wyznawana przez redakcję czasopisma znajduje odzwierciedlenie w sposobie formułowania tekstów, układzie tytułów, częstotliwości pojawiania się,

które skupiają uwagę czytelników na określonych wydarzeniach lub postawach. Autor rozprawy przyjmuje także koncepcję „paszportu wydawniczego” z opracowania Monovej, gdyż jego zdaniem koncepcja ta zawiera ważne kryteria i parametry opisu materiałów prasowych – np. system umieszczenia tekstów, nakład, szatę graficzną, wkładki informacyjne w wydaniach i in. Dla autora pracy doktorskiej istotny jest także aspekt wizualnej prezentacji materiałów ilustracyjnych w czasopismach – sposób ułożenia materiału w poziomie lub pionie, przenoszenie, wyposażenie dodatków w ilustracje. Warto zwrócić uwagę na korzystanie przez J. Morawickiego z prac bułgarskich autorów z zakresu badań nad mediami.

Jan Morawicki wyjaśnia wybór cech formalnych, właściwości graficznych i innych elementów artykułów w czasopismach, a podchodząc do analizowanej przez siebie problematyki, prowadzi analizę w sposób przejrzysty i systematyczny. W ten sposób czytelnik tekstu rozprawy może łatwo i szybko zorientować się w analizowanych periodykach. Wszystkie czasopisma podlegają temu samemu schematowi opisu, dzięki czemu czytelnik rozprawy doktorskiej z łatwością dostrzeże specyfikę tych publikacji. W rozprawie przeanalizowano następujące tytuły: 1) „Polski Żołnierz Prawosławny. Kwartalnik Prawosławnego Ordynariatu Wojska Polskiego – organ Ordynariatu Prawosławnego Wojska Polskiego”, 2) „Przegląd Prawosławny”, 3) „Cerkiewny Wiestnik. Kwartalnik Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego / Cerkovnyj Vestnik”, 4) „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (PAKP)”.

Ponieważ w tych periodykach zmieniały się zasady wydawnicze, osoby redaktorów, zmieniała się periodyczność ukazywania się, a w niektórych przypadkach zmieniała się częstotliwość publikowania tekstów w różnych językach, tym zmianom autor rozprawy poświęca należytą uwagę. Autor rozprawy doktorskiej podchodzi do analizy treści z kilku punktów widzenia, w których dominującymi są:

analiza dyskursu medialnego i analiza toposu. Punktem wyjścia dla zrozumienia i rozważenia dyskursu medialnego są dobrze znane prace holenderskiego teoretyka dyskursu Teun Van Dijka. Do ugruntowanych i cenionych w nauce idei van Dijka autor dodaje poglądy polskiej badaczki Ewy Bobrowskiej i opis jej analizy dyskursu medialnego na przykładzie „Radia Maryja”. Za ważny punkt odniesienia w tych analizach przyjęto pojęcia: „stereotypowa definicja sytuacji”, „utrwalony schemat ujmowania sytuacji społecznej”, które służą jako przydatne narzędzie badawcze. Na przykładzie siedmiu stereotypowych definicji sytuacji wyodrębnionych przez Bobrowską (2007) Morawicki wskazuje na rekonstrukcje dokonane przez tę autorkę dotyczące tego, jak ten schemat jest wykorzystywany przy różnych okazjach w medialnych przedstawieniach „Radia Maryja”. Autorka wskazuje także na wielopłaszczyznowe funkcje w relacjach mediów z ich odbiorcami, które opierają się na stosowaniu tych samych schematów i z punktu widzenia czytelników potwierdzają uznanie danego medium za wiarygodne źródło informacji.

Jeśli chodzi o etnolingwistyczne pojęcie językowego obrazu świata, to uważam, że stanowisko bułgarskiej badaczki Marii Ilievej z jej książki *Българинът в своя езиков свят: лингвокултурологично и етнопсихолингвистично изследване* (2021) jest mniej istotne niż stanowisko Jerzy Bartmińskiego opublikowane w latach 80-ych XX w. W literaturze i w tekście rozprawy wymieniono prace Jerzego Bartmińskiego.

W oparciu o koncepcje Van Dijka przytoczono w rozprawie prace Łukasza Albańskiego dotyczące mediów w Kanadzie i postrzegania przez nie migrantów z punktu widzenia etniczności. Choć w kolejnych podrozdziałach (na temat toposów) pojawiają się pewne aspekty etniczne, które wynikają z wieloetniczności wyznawców prawosławia w Polsce, prace Łukasza Albańskiego nie są w dalszej części cytowane, co sprawia wrażenie niewykorzystanego w pełni podejścia

teoretycznego w tekście pracy doktorskiej. Być może autor rozprawy miał w tym względzie jakieś pomysły, które w finalnej wersji tekstu porzucił.

Kluczowe miejsce w drugiej części rozprawy zajmuje pojęcie toposu. Koncepcja ta, która pojawiła się w starożytnej retoryce, a następnie przeszła do poetyki i teorii literatury, znalazła się w centrum głównego dzieła Ernsta Roberta Curtiusa. Autor rozprawy dobrze postąpił, doprecyzowując, jak rozumie toposy lub *loci communes*. Analizując teksty rozpatrywanych czasopism, zauważył większą liczbę toposów, skupił się jednak na uzasadnieniu potrzeby ich selekcji i na głównych toposach, które pojawiają się w analizowanych periodykach. Autor pracy doktorskiej opiera się na rozumieniu toposu zaproponowanym przez Michèle Weil-Bergougnot, jako *configuration récurrente d'informations narratives* – „powtarzającej się konfiguracji informacji narracyjnych” i wykorzystuje jej termin „toposem” (*toposèmes*). W tekście wyodrębnia i szczegółowo analizuje trzy toposy: *Родина – могилы, Столкновение сил добра (православие) и сил зла, Встреча с православием ведет к преображению*, czyli *Ojczyzna – groby, Starcie sił dobra (prawosławie) z siłami zła; Spotkanie z prawosławiem prowadzi do przemiany*.

Morawicki swobodnie i dojrzałe radzi sobie z pojęciem toposu i przedstawia różnorodne jego interpretacje. Ta część tekstu jest bardzo dynamiczna i złożona, ponieważ zajmuje się ideami i ich manifestacją w żywych ramach i realiach społeczno-historycznych. Ale właśnie to poszukiwanie ponadczasowych elementów toposu pozwala autorowi wykazać się umiejętnością rozumienia i wyjaśniania idei zawartych w analizowanych periodykach Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Morawicki dostrzega specyfikę toposu kształtowanego na gruncie dyskursu religijnego, a także toposu, którego fundamentem jest narracja moralna (*нравственная наррация*). Autorowi udało się odnaleźć elementy uniwersalizmu, który kreuje obraz prawosławia w oparciu o bardzo różne publikacje analizowane w

periodykach. Autor pisze, że przykładów toposów można byłoby zawrzeć więcej, jednak te wybrane oddają pełny obraz badanego zjawiska oraz umożliwiają i pozwalają na rekonstrukcję wizerunku prawosławnych na łamach polskich czasopism prawosławnych. Analizując trzy wybrane toposy, autor przytacza po 25 ilustracyjnych fragmentów, każdy opatrzony komentarzem, a następnie podsumowuje poglądy, postawy oraz stwierdzone i ukryte przesłania każdego z nich.

W toposie „starcie sił dobra (prawosławia) z siłami zła” przedstawicielami zła w cytowanych i analizowanych fragmentach z periodyków występują Zachód, Kościół Katolicki, Kościół Zachodni, grekokatolicy, zachodni sojusz wojskowy NATO, wojsko KFOR w Kosowie, a z przeszłości – unia w Brześciu przy wsparciu króla polsko-szwedzkiego, jezuici, zachodni intelektualiści itd. Istnieją także różne identyfikacje prawosławia – prawosławie w Polsce, na Białorusi, w Ukrainie, Litwie, w Serbii, na półwyspie Athos. W cytowanych fragmentach pojawiają się przykłady z różnych stuleci i epok. W końcowych uwagach dotyczących toposu „starcie sił dobra (prawosławia) z siłami zła” autor wyciąga cztery wnioski: 1) prawosławni jako grupa religijna w różnych okresach historycznych i na różnych obszarach geograficznych znajdują się w niebezpieczeństwie o różnym charakterze – militarnym, politycznym i duchowym, 2) wyznawcy prawosławia jako ofiary wykazują chęć obrony jedynie słowami i zwracając się do sił nadludzkich, podczas gdy ich przeciwnicy są potępiani mocno negatywnymi ocenami, 3) główne niebezpieczeństwo dla prawosławnych pochodzi z Zachodu, rozumianego w sensie cywilizacyjnym, a nie geograficznym – chrześcijaństwo zachodnie, wartości liberalne, sojusze wojskowe, 4) opozycja prawosławia i kościoła zachodniego występuje w różnych okresach, na skutek czego konflikty zbrojne z przeszłości, m.in. w średniowieczu, łączą się z najnowszymi wydarzeniami.

Topos „Spotkanie z prawosławiem prowadzi do przemiany” za pomocą fragmentów i komentarzy ukazuje obraz zmiany osobistego losu na lepsze życie, często takim zmianom towarzyszą cuda lub cudowne znaki sił nadprzyrodzonych. Autor rozprawy swoje wnioski formułuje w trzech punktach: 1) prawosławiu nadawane są cechy ekskluzywności religijnej, a siły nadprzyrodzone mogą być włączane w codzienne życie prawosławnych, nawet w formie wykraczającej poza zakres norm kościelnych, przynosząc uzdrowienie fizyczne i duchowe. I odwrotnie, nieposłuszeństwo wobec obowiązujących dla prawosławnych zasad przynosi karę i cierpienie. 2) Prawosławie udziela odpowiedzi na pytania natury filozoficznej i religijnej, na które inne religie i wyznania nie dają odpowiedzi. 3) Prawosławie przyciąga osoby wychowane w kulturze zachodniej, która utraciła kontakt z korzeniami chrześcijańskimi i odczuwa powolny zanik tradycji chrześcijańskich na Zachodzie; przyciąga także ateistów o światopoglądzie zarówno komunistycznym, jak i prozachodnim, liberalnym.

Bardzo dobrze jest dokonana w pracy analiza toposów i toposemów – ojczyzna i groby, siły dobra i siły zła, spotkanie i przemiana – w tekstach z czasopism Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego po 1989 roku. Jan Morawicki jako aspekty wizerunku wypływające z analizy toposemów ojczyzna i groby uznaje autochtoniczność, lokalność i inkluzyjność. Z toposu *Starcie sił dobra (prawosławie) i sił zła* autor wyprowadza takie elementy wizerunku jak wiktywność i antyokcydentalizm, które są wynikiem prób Zachodu, by podporządkować sobie prawosławnych. Topos *Spotkanie z prawosławiem prowadzi do przemiany* formuje następujące elementy wizerunku: ekskluzywizm Kościoła Prawosławnego, ekstrawertyczność i orientalizm.

W pracy należy poprawić kilka drobnych błędów formalnych. W bibliografii w tekście z czasopisma *Антропологический форум* (8, 2008) zamiast nazwiska

jednej z autorek jest podana forma Catriona, czyli imię znanej brytyjskiej rusycystki, dobrej znawczyni kultury radzieckiej. Ponadto w tekście rozprawy występują wydania książkowe i czasopisma, przy których nie ma wzmianki o numerze stron w odsyłaczach w nawiasie.

Konkluzja

W związku z wysoką oceną przygotowanej przez mgr. Jana Morawickiego pracy doktorskiej rekomenduję pracę do druku dla czytelnika polskiego w języku polskim. W moim przekonaniu wyniki badań Autora pracy będą impulsem do dalszych podobnych badań. Na podstawie powyższego wnioskuję o dopuszczenie pracy doktorskiej mgr. Jana Morawickiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Gdańsk, 12. 11. 2024.

Dr hab. Dejan Ajdačić, prof. UG